

José Cardoso Piresin romaanissa Portugalin järjestelmä kaatui jo ennen Spinolaa

1974 - Out?

"Kerta kaikkiaan: joka ajalla on hintansa."

On hintansa, on missä on, Suomessa, Euroopassa, Portugalissa. On hintansa tälläkin ajalla, jos muillakin, niin kuin omasta perspektiivistään näkee esimerkiksi José Cardoso Pires teoksessaan "Kruununperijä" (O delfim, suom. Ilse von Hellens, 215 s. — Gummerus 1974).

Ja mikä hinta? Sekö että näkee metsät selluloosatehtaitten rouhimina? Että pikabaarit, "kaukalot", tulevat viinitupien paikalle? Että pehmeä pellava korvataan paperin ruokaliinoin — WC-paperia suuaukon pyyhkimiseksi?

Muun muassa se. Portugalissakin "oli nieltävä koko tämä paska, jotta olisi enemmän Jaguareja ja safareja. — Ja jotta olisi vähemmän nälkäänäkeviä..."

Niinköhän on? Että sillä tavalla nälkä vähenee?

Tuskin kannattaa kysellä, koska heti näkee mielessään, miten moniselitteinen kirjailijan ilme on. Ja koska kuitenkin tulkitsee hänen ilmeensä oikein.

Ja tekstistäkin, sen monista polvekkeista, löytyy jotakin, joka varmasti johdattaa ainakin asian ääreen ellei sitten suoraa päästä perille asti:

"Jälleen valkoinen hymy", Pires kirjoittaa. "Sillä aikaa kun kärsivät lentelevät, avaruuskätilä pysyy paikoillaan lehteni ensimmäisellä sivulla. Jos hänelle kuvailisi niitten portugalilaisien satumaiset seikkailut, jotka purjehtivat mahdolltomilta tontuista meriä jo ennen häntä, hän ei ehkä uskoisi."

Läheltä ja etäältä

Ei kai hän uskoisi. Mutta mitäpä tietäisi keskiverto portugalilainenkaan omasta puolestaan uskoa? Piresin romaanin päähenkilö, Kirjailija, edustaa näet muita selvemmin aktiivien tiedostamisten tasoa, ehkä jossain määrin kollektiivistäkin, mutta silti jokseenkin harvinaista.

Hän kyllä ymmärtää, että jotain on vialla silloin, kun televisio parhaasta päästä lähettää pelkkää sotilassoittoa ja muuta paraatia, kun lehdistö NATO-sankarien avaruusturismin ohella tarjoaa lähinnä vain säätietoja, kun 1700-luvun lopulla jostakin seudusta kirjatut tiedot pitävät 1967 enimmästään yhä paikkansa.

Kirjailija siis? Pires kirjoittaa sillä tavoin likeltä itseään, että on helppo uskoa hänen kirjoittavan omasta kokemuksestaan. Toisaalta hänellä on tarpeeksi ammattitaitoa etäännyttää sanottavansa, antaa se vaikutelma, että hänen tiedostava ja tarkkaileva

keskushahmonsa olisi kuka hyvänsä tiedostaja ja tarkkaileja. Niin kuin tietysti asiaan kuuluu.

Palkittu ja painostettu

José Cardoso Pires kannattaa silti varmasti itsekin esitellä. Lyhyesti tiedot näyttävät tällaisilta:

Syntynyt 1925. Matematiikan loppitutkinto Lissabonin yliopistosta. Toisen maailmansodan loppuvuosina kauppalaiivastossa. Sitten erilaissa ammateissa, mm. pr-tehtävissä ja kustannusosalalla, jopa kirjallisen johtajanakin eräässä maan suurimmista yhtiöistä. Edelleen Almanaque -nimisen aikakausjulkaisun päätoimittaja ja Portugalin (hajoitetun) kirjailijaliiton keskeisiä henkilöitä. Aloittanut kirjailijana ns. neorealistina ja kulkenut sen jälkeen, yhäkin ryhmän tunnuksia mielessään pitäen, omaan, fantasiaa hyödyntävään ja kielen mahdollisuuksia tutkivaan suuntaansa. Palkittu maassaan lähes kaikin mahdollisin tavoin — ja sen vastapainoksi ollut myös takavarikkouhan ja pitkällisten parlamenttikeskustelujen aiheena. Käännetyt useille kielille ja ylistetty etenkin ns. latinalaisessa maailmassa.

Suomessa hän on aikoihin ensimmäinen maansa kirjallinen edustaja: kun selaille käännösluettelot, silmiin sattuu vain muutama, yleensä merkitykseltään vähäinen ja jo mielistä unohtunut portugalilainen. Yksi klassikko sentään on, myönteätköön, ulottuvillamme: Sisar Mariana Alcoforadon "Nunnan kirjeitä", teos joka on toiminut mallina Portugalin viime aikoina kansainvälisestikin kohutuimmalle kirjalle, ns. kolmen Marian feministipamfletille.

Pamflettiko tämäkin, herjakirjoitus ja huutomerkki? Tavallaan kyllä ja tavallaan ei. Sillä romaanistahan tässä kuitenkin on kysymys, kielellisestä rakennelmasta joka kaikkineen on kuvitelma siinä kuin yhden rankan todellisuuden heijastumakin — sellainen heijastuma joka vastaanottajan silmään tulee harvinaisen monen peilin kautta, viitteiden ja vihjeiden välityksellä, meille liiki tunteuttoman historian lävitse, kansallisen psykoanalyysin keinoin ja fiktiivisyydessäänkin merkillisen tehokkaan sosiografiana.

Ne kaikkialla pätevät epäkohdat ja haitat, joihin ylempänä olen viitannut, antavat tämän romaanin mahtavaan poskelle sivallukseen vain osan sen voimasta — siitä voimasta joka sen on kantanut kielirajojen ylitse. Sillä itse asiassa Piresin kriittinen silmä sittenkin eniten tähtää puhtaasti portugalilaiseen eikä suinkaan ylikansalliseen todellisuuteen: kiertoilmauksienkin takaa kirjailijan maallitaukuksi paljastuu salazarilainen järjestelmä — joka nyt Spinolan kaappauksen jälkeen lienee saanut edes hiukan uusia ilmeitä — sekä se mentaliteetti, joka tämän järjestelmän on voinut sallia ja jota tietenkin on kaikin keinoin myös vahvistettu.

Saudade on sana, jolla tätä luonteenlaatua on totuttu kuvaamaan. Ja se on sana, joka portugalilaisuuteen liittyy yhtä sitkeästi kuin sisu suomalaisuuteen.

Kaipaus ja feodalismi

Saudadea on vaikea suomenmaa. Nostaigia sanoo siitä jotakin. Saksalainen Sehnsucht ehkä täydentää vaikutelmaa. Kaipaus, menneen ikävöinti, halu pitkälle ja pois — kaikkea tuota se sisältää. Mutta tässä kaipuussa on myös pyyteensä, aavistus vallanhallua, samalla kuin se tahtoo rauhaa, elämää 'omissa oloissaan'. Se on avain paljoo, ja Pires tietää ja tekee tiettäväksi sen.

Sillä, jo perinteisesti, kun tätä avainta kääntää ja ovi aukeaa, niin näkymä hämmästyttää: esille tulee koko kansan biologisgeneettinen olemus (rotujen pitkällinen vuorovaikutus muinoin mahtavassa Lusitaniassa), sen likimäinen maantieto (ilmasto, meren naapurisuus, pitkän maan maakuntien erilaisuus, suhteet siirtomaihin), historian vaiheet (kansallinen turhauma suurten löytöretkien jälkeen, epäonnistuneet laajentumisyritykset Marokon suuntaan, ajoittaiset itsenäisyyden menetykset jne.).

Poliittisfilosofisena ja koko 'virallisen' henkisen elämän sisänsä sulkevana heijastustaustana tämä 'saudodismo' näkyy pitkin Piresin romaania kutakuinkin irvokkaassa valossa. Se on yhtä kuin feodalismi, se tila jossa maa yhä pitkälti on. Se on yhtä kuin itsestään selvät etuoikeudet toisilla ja alistumisen pakko toisilla. Yhtä kuin suunnaton tietämättömyys, henkinen pimeys, usko ja taikausko, jotka ainakin tällä kertaa muodostavat purkamattoman ja saumattoman kokonaisuuden.

Päähenkilö on huhu

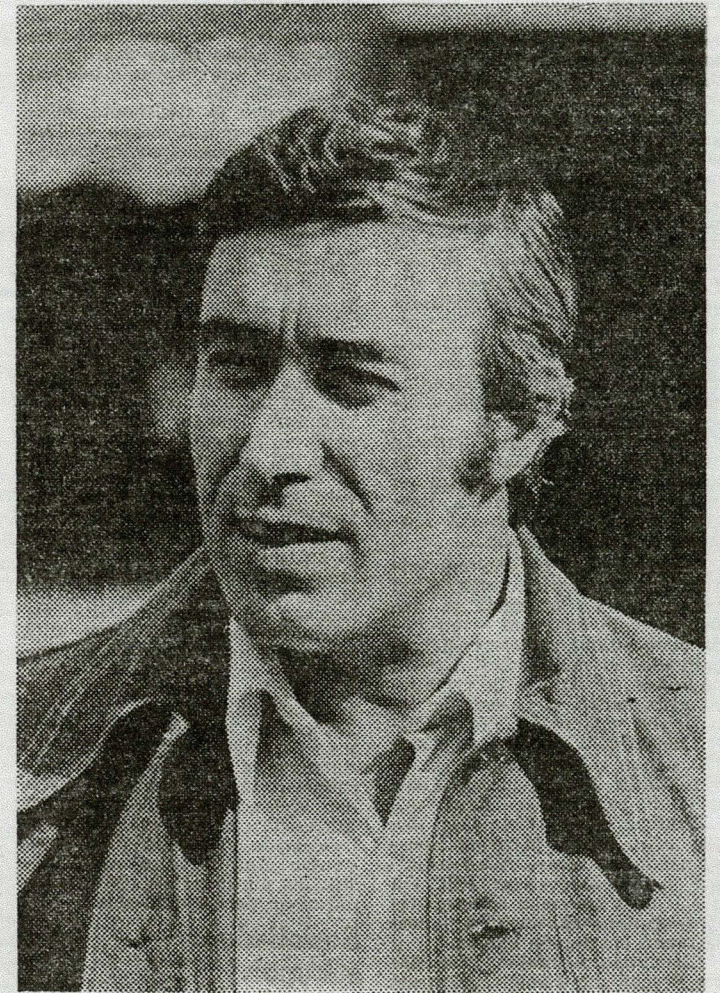
José Cardoso Pires kirjoittaa tarinansa niin, että sen kokoaminen vaatii jossakin määrin voimistelua: hän sekoittaa tasot, on fantasti paremminkin kuin realisti, olkoonkin että ote moniaal-la onkin niukka, esseistinen ja lähes kliininen. Mutta hänen kliinisyytensäkin on sukua esim. Borgesille.

Kaikki on näet hänen tekstissään totta, eikä mikään ole. Sillä kaikki on vain mahdollista, niin pitävästi ja pätevästi kuin todisteluketjut kulkevatkin. Totuuden rinnalla on aina pseudototuus, ja kummatkin vaikuttavat yhtä lailla ja ovat yhtä vankat, kumoamattomissa. Jossakin mielessä alkaa jopa tuntua siltä, että koko romaanin päähenkilö on huhu, yleinen mielipide, näkemys joka tarkentamatta muodostuu — yksityisestä tapahtumasta tai kaikesta yleisestä.

Lyhyesti voisi sanoa näin: kirjassa on teemana mysteeri, sen selvittäminen, todisteiden kokoaminen. Mutta näin tulee ilmaiseseeksi ehkä vain juonen, seuraavan:

Kun kirjailija, keskushahmo, lokakuussa 1967 tulee Gafeiran kylään metsästämään, vuoden poissaolon jälkeen, hän kuulee että seudun riistaisan lammen, oikeastaan umpeen kasvaneen laguunin, omistajille on tapahtunut jotakin. Heitä ei enää ole, ja kysymyksessä on ehkä rikos, kenties jopa rikoksia.

Kerrotaan että omistajan, "Delfiinin", "Kruununperijän" nuori vaimo on kuollut, ehkä tehnyt itsemurhan syöksymällä lampeen. Kerrotaan että mestisipalvelija Domingos olisi kuollut jo sitä ennen, ollessaan selvässä sukupuolisessa yhteydessä tähän nuoreen ruuvaan. Kerrotaan, että itse isäntää, Tomas Manuel de Palma Bravao ei sen jälkeen ole näkynyt. Ei hänen E-tyyppistä Jaguariaan, ei miestä niin mitään. Vain hänen verikoiransa kummittelevat lam-

Jose Cardoso Pires

men tienoilla — ja kaikki muukin on yhtä aavemaista.

Murha — ja miten se jää selvittämättä

Tätä tarinaa kirjailija ryhtyy tutkimaan. Hän on onnekseen tehnyt muistiinpanoja jo edellisenä vuonna, juopoteltuaan tämän Palma Bravo XI:n kanssa, tavattuun kaikki tragedian osapuolet, kiinnostuttuaan heidän merkillisistä ajatuksistaan. Ja näissä tutkimuksissa häntä avustavat lukuisat kylän ihmiset: he puhuvat vakaumuksella ja ilman, olettavat, otaksuvat. Kaiken aineistonsa keskellä kirjailija sitten pohtii pääparkansa puhki, merkitsee muistiin sen mikä on varmaa, mutta huomaa sitten epäillä onko varmaa sekkään vai onko se ainoastaan jäsenneltävissä niin että se voisi näyttää varmalta.

Selvään tästä ei tule, tietenkään. Mutta sen sijaan tulee runsaasti käyteainesta lukijan mielikuvitukselle. Tulee palapeli, jonka lopullisessa kokoamisessa vastaanottaja on laatijan kanssa ainakin likimain tasa-arvoisessa asemassa. Tulee kuva myös ihmisistä ja heidän ehdoistaan verikoirien haukkuessa alinoma selän takana, kirkon heittäessä varjonsa vuosisadasta vuosisataan heidän nähtäväkseen, roomalaisen imperialismin raunioiden kummitellessa heidän sie-lunmaisessaan jotka eivät nekään juuri muuta sisällä kuin sortunutta kiveä sortuneen kiven päällä.

Omalatuinen jännityskerto-

mus, täynnä myyttejä, täynnä vakavia sanomia. Täynnä ironiaa, ja sikäli myös jopa hupia, jos nyt ironian niin voi ottaa. Kokonaistulos kaikista sävyistä, kaikista viitteistä on se, että Pires kertoo kuinka suku sammuu.

Gafeira niin kuin Macondo

Mitä olisi enää jäljellä, kun yhdestoista kruununperijä, delfiini on häipynyt. Mitä olisi jäljellä, kun ei ole lasta saanut eikä enää voi saadakaan kun vaimo on vainaja. Kauniit ovat pojalla kivekset, niin kauniit että laulujahan niistä pitää tehdä ja ellei kukaan siihen hommaan rupea, niin poika itse. Ja kaunis oli vaimokin, madonna, reidekin kuin pilarit. Mutta mitäpä pilariin juuressa kasvaisi: hdelmätön liitto.

Vanha järjestelmä on steriili, Pires sanoo. Elävintä siinä on verikoirien haukku. Eikä hän sano tätä näin, vaan lukemattomilla erilaisilla tavoilla. Juuri siinä on kirjan kiehtovuus ja ansio; Garcia Marquezin Macondo moniselitteisyydessään on se paikka mihin Gafeiran kylä tässä Cardoso Piresin romaanissa lähinnä vertautuu.

Suomentaja Ilse von Hellens on joutunut melkoisen tehtävän eteen eikä ole urakastaan vaila tiettyä jäykkyyttä selvinnyt. Siitäkin huolimatta avaus Portugalin kirjallisuuden suuntaan on upea. Kuka jatkaa Gummeruksen aloittamaa linjaa? Tekstejä maasta näet kyllä löytyisi.

TUUKKA KANGASLUOMA